

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1174

Hadis Tarihinde Cehmiyye
-Hicri İlk Beş Asır-
Dr. Ayşegül EROĞLU

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR
Tashih
Dilek DOĞAN
Kapak Tasarım
Emin BEBEK
İç Tasarım
Erkan USLU

ISBN: 978-625-428-287-4

1. Baskı, Mayıs 2023, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 20.03.2023
tarih ve 176 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmi / edebî redaksiyonu İLKSAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mh. 1256 Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

HADİS TARİHİNDE CEHMİYYE

-HİCRİ İLK BEŞ ASIR-

Dr. Ayşegül EROĞLU

ÖZGEÇMİŞ

Konya'da doğdu. 2000 yılında Konya Merkez İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. 2007-2008 yılları arasında Ürdün Üniversitesinde alanıyla alakalı araştırmalar yaptı. 2009 yılında İbnü'l-Müneyyir'in (683/1284) Hadis İlmindeki Yeri başlıklı teziyle yüksek lisansını bitirdi. 2020 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı'nda Hadis Tarihinde Cehmiyye'ye Yönelik Reddiyeler isimli teziyle doktora programını tamamladı. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında farklı pozisyonlarda çalışmalarda bulundu. Hâlen Millî Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak görev yapmakta olan yazar, Arapça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	XIII
ÖN SÖZ.....	XV
GİRİŞ.....	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi	3
B. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	4
C. Dönemin Tarihsel Arka Planı	7
1. Siyasi Ortam.....	7
2. Dinî-Kültürel Ortam.....	8
D. Cehmiyye ve Ashâbü'l-Hadîs.....	10
1. Cehmiyye.....	10
a) Cehmî Olduğu İddia Edilen Kişiler.....	12
b) Cehmiyye'nin Temel Görüşleri	18
c) Cehmiyye ve Mûtezile İlişkisi.....	20
2. Ashâbü'l-Hadîs	22
a) Ashâbü'l-Hadîsin Temel Görüşleri.....	24
b) Ashâbü'l-Hadîsin Yöntemi	25

BİRİNCİ BÖLÜM

CEHMIYYE'YE REDDIYE LİTERATÜRÜ

A. Günümüze Ulaşan Reddiyeler	32
1. Abdülazîz el-Kinânî (ö. 240/854), <i>el-Hayde</i>	32
2. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), <i>er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye</i>	36
3. Buhârî (ö. 256/870), <i>Halku Ef'âli'l-'İbâd</i>	41
4. İbn Kuteybe (ö. 276/889), <i>el-İhtilâf fi'l-Lafz ve'r-Red 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe</i>	46
5. Osmân b. Saîd ed-Dârimî (ö. 280/894), <i>Kitâbü'r-Red 'ale'l-Cehmiyye</i> ..	49

6. Osmân b. Saïd ed-Dârimî (ö. 280/894), <i>Nakzu Osmân b. Saïd ed-Dârimî 'ale'l-Merîsî</i>	53
7. Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	56
8. Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052), <i>er-Red 'alâ men Enkeral-Harf ve's-Savt</i>	59
9. Ebû'l-Kâsım İbn Mende (ö. 470/1078), <i>er-Red 'alâ men Yekûl "Elif, Lâm, Mîm" Harfûn</i>	63
10. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) Reddiyeleri	66
B. Günümüze Ulaştığı Bilinmeyen Reddiyeler	71
1. Ebû Amr Dırâr b. Amr el-Gatafânî el-Kûfî (ö. 200/815 [?]), <i>Kitâbü'r-Red 'ale'l-Vâkife ve'l-Cehmiyye ve'l-Gaylâniyye</i>	71
2. Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî (ö. 228/843), <i>Kitâbü's-Sifât ve'r-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	72
3. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Cu'fî Ebî Ca'fer el-Buhârî (ö. 229/843), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	72
4. Abdülaziz b. Yahyâ el-Kinânî (ö. 240/854), <i>er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye</i>	73
5. Muhammed b. Eslem et-Tûsî (ö. 242/856), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	74
6. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem et-Tâî (ö. 261/874-75 [?]), <i>es-Sünne ve'r-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	75
7. Muhammed b. Ahmed b. Hafs b. ez-Zibrikân el-Hanefî (ö. 264/878), <i>er-Red 'ale'l-Lafziyye</i>	75
8. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdilhakem el-Mısrî (ö. 268/882), <i>er-Red 'alâ Bişr el-Merîsî</i>	75
9. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc el-Mervezî (ö. 275/889), <i>Mes'etü'l-Lafz</i>	76
10. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), <i>er-Red 'alâ men Yekûl bi-Halki'l-Kur'ân</i>	76
11. Hakem b. Ma'bed el-Huzâî (ö. 295/908), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	76
12. Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Muhammed b. Arafe b. Süleymân el-Atekî el-Ezdî el-Vâsıtî (ö. 323/935), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	77
13. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	77
14. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005), <i>er-Red 'ale'l-Lafziyye</i>	78
15. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), <i>er-Red 'ale'l-Lafziyye ve'l-Hulûliyye</i>	79

16. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ; (ö. 458/1066), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	80
17. Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk el-Abdî el-İsfahânî (ö. 470/1078), <i>er-Red 'ale'l-Cehmiyye</i>	80
18. Ebû İsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), <i>Tekfirü'l-Cehmiyye</i>	81
C. Değerlendirme	81

İKİNCİ BÖLÜM

REDDİYE KONULARI

A. Allah'ın Zatı ve O'na Uzuv Nispeti	88
1. Allah'ın Zatı ve Sıfatları	88
2. Allah'a Uzuv Nispeti.....	92
a) Yed, Kabza.....	93
b) İsbâ'	97
c) Vech	100
d) Kadem, Ricl, Sâk.....	102
e) Ayn.....	105
B. Allah'a Yer-Yön Nispeti ve İstivâ	108
1. Allah'ın Gökte Olması.....	108
2. Arş ve İstivâ Meselesi	113
3. Kürsî	119
4. Amellerin ve Ruhun Göğe Yükselmesi.....	120
5. Nüzûl, İtyân, Mecî	123
6. Had, Beynûnet	126
C. Allah'ın Kelâmı ve Halku'l-Kur'ân Meselesi.....	129
1. Allah'ın Konuşması ve Kelâmı	133
2. Halku'l-Kur'ân Meselesi.....	140
3. Halku'l-Kur'ân Meselesinde Kullanılan Argümanlar	146
a) Ce'ale'nin Haleka Olarak Yorumlanması	146
b) Emr-Halk Ayrımı.....	148
c) Kur'an'ın Şey Olması.....	149
d) Kur'an'ın Muhdes Olması	151
e) Kur'an'ın İsâya Benzetilmesi.....	153
f) Kur'an'ın Allah'tan Ayrı Olması.....	153
g) Kelâmın Hakiki ve Mecazi Olması Meselesi	154
h) Kıraat-Makrû', Tilâvet-Metlûv Farkı.....	157
D. Allah'ın İlmi ve Kader Meselesi	161

E. Rü'yetullah	169
F. Diğer Konular	173
1. İmanın Mahiyeti Meselesi	174
2. Cennet ve Cehennem Ebediliği Meselesi	174
G. Değerlendirme	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DELİL OLARAK KULLANILAN BAZI RİVAYETLERİN İNCELENMESİ

A. Allah'a Uzuv Nispetine Dair Rivayetler	182
1. Rivayet	182
2. Rivayet	185
3. Rivayet	187
4. Rivayet	190
5. Rivayet	194
6. Rivayet	196
7. Rivayet	197
8. Rivayet	198
9. Rivayet	199
B. Allah'a Yer-Yön Nispeti ve İstivâya Dair Rivayetler	200
10. Rivayet	201
11. Rivayet	203
12. Rivayet	205
13. Rivayet	206
14. Rivayet	207
15. Rivayet	208
16. Rivayet	209
17. Rivayet	210
18. Rivayet	212
19. Rivayet	213
20. Rivayet	214
21. Rivayet	214
22. Rivayet	216
C. Allah'ın Kelâmı ve Halku'l-Kur'ân Meselesine Dair Rivayetler	216
23. Rivayet	217
24. Rivayet	220
25. Rivayet	220
26. Rivayet	222
27. Rivayet	223

28. Rivayet	224
29. Rivayet	225
30. Rivayet	226
D. Allah'ın İlmi ve Kader Meselesine Dair Rivayetler	227
31. Rivayet	227
32. Rivayet	228
33. Rivayet	230
E. Rü'yetullaha Dair Rivayetler	231
34. Rivayet	231
35. Rivayet	233
36. Rivayet	234
37. Rivayet	235
F. Değerlendirme	236
SONUÇ.....	239
KAYNAKÇA.....	247

ÖN SÖZ

■

Hicri ilk üç asır, sonraki dönemlerde ortaya çıkan İslâmî ilimlerin ve mezheplerin teşekkülünde belirleyici tartışmaların tümünün ilk tohumlarının atıldığı önemli bir dönemdir. İslâmî ilimlerin çerçevesini de belirleyen bu süreçte tarihte benzeri görülmemiş bir ilmî hareketlilik yaşanmış gerek Hz. Peygamber'in sözlerini sonraki nesiller için muhafaza etme gerekse de itikadi ve fıkhi alanlarda dinin anlaşılması konusunda pek çok gayret ortaya konmuştur. Bugün elimizdeki büyük ilmî birikim o günlerde ortaya konan çabaların bir neticesidir.

Tarih boyunca İslâm toplumlarında yapılan tartışmaların hemen hemen tümünün söz konusu teşekkül döneminde başladığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla pek çok güncel tartışmanın dahi o dönemin düşünce kodları anlaşılmadan çözümlenemeyeceğini düşünüyoruz.

Elinizdeki çalışmanın bu noktadan hareketle bugün hâlen tartışılmaya devam eden pek çok meselenin anlaşılması konusunda mütevazi bir katkı sunacağını umuyoruz. Çalışmamızda, hicri ilk beş asırda hadis âlimleri tarafından Cehmiyye mezhebine yönelik yazılmış reddiyeler incelenmiştir. Bu bağlamda söz konusu başlığın hadis ilminin yanı sıra kelâm ve mezhepler tarihi ilimlerinin de ilgi alanına girmesi dolayısıyla disiplinler arası bir nitelik arz ettiği ifade edilmelidir. Kanaatimizce bu durum, daha bütüncül bir bakış açısı sunduğu ve pek çok alanın birikimlerinden aynı konu etrafında istifade etme imkânı verdiği için çalışmamız açısından büyük bir avantaj sağlamıştır.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun önemi, çalışmada takip edilen metot ve istifade edilen kaynaklar zikredildikten sonra Cehmiyye'nin kısa bir tarihçesi, düşünce önderleri, temel fikirleri, ashâbü'l-hadîsin tanımı, temel düşünceleri ve yöntemi gibi temel bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde, günümüze ulaştığını tespit edebildiğimiz reddiyelerin tanıtım ve değerlendirmesi yapılmış, kaynaklar taranmak suretiyle günümüze ulaştığı bilinmeyen reddiyeler ortaya konmaya çalışılmış ve onlar hakkında elde edilen bilgiler aktarılmıştır.

İkinci bölümde, reddiyelerde geçen konular tasnif edilmiş ve iki tarafın görüşleri delilleriyle birlikte nakledilerek değerlendirilmiştir. Cehmiyye'nin eserleri günümüze ulaşmadığı için maalesef onların fikirleri muhaliflerinin yaptığı nakilleri ile değerlendirilmek zorunda kalmıştır.

Üçüncü bölümde ise reddiyelerde konular izah edilirken delil olarak kullanılan rivayetlerden değerlendirilmesi gerektiğini düşündüklerimizin tahrir, tahlil ve tenkidi yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında şüphesiz yetişmemde emeği geçen hocalarım başta olmak üzere birçok kişinin emeği bulunmaktadır. Öncelikle tüm aşamalarda rehberlik ederek tecrübe ve ilmî birikiminden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Eren'e, jüri üyeliğini yapan, kıymetli tavsiyelerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. M. Ali Kıpır ve Prof. Dr. Bilal Saklan'a, çalışmamı baştan sona okuyarak önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Adil Yavuz, Prof. Dr. Yusuf Acar, Doç. Dr. Musa Erkaya, Fatıma Eroğlu Genç ve Mustafa Genç'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca lisans eğitimimden itibaren beni ilmî çalışmalara teşvik eden hocam Prof. Dr. Huriye Martı'ya ve eserin okuyucuyla buluşmasına vesile olan Türkiye Diyanet Vakfına müteşekkirim. Son olarak bu mütevazı eserin, küçüklüğümde beri bana İslâm'a hizmeti tavsiye eden merhum babam için câri bir sadaka olmasını diliyor, çalışmalarım boyunca sabır ve anlayış gösteren anneme ve kardeşlerime de teşekkürlerimi sunuyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Ayşegül Eroğlu